

Atıf (cite): ERDEM NAS, Gönül. (2026). Evrensel Normlar ve Dillerarası Ses Dizgesi Tanımları Bağlamında Türkçede Ses Bilimi/Ses Bilgi Terminolojisi, *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi, II. Uluslararası Dil Araştırmaları Sempozyumu Özel Sayısı (Türkçe Sesbilgi Terminolojisi)*, 2, 294-312. doi: <https://doi.org/10.48147/dada.2007613>

Evrensel Normlar ve Dillerarası Ses Dizgesi Tanımları Bağlamında Türkçede Ses Bilimi/Ses Bilgi Terminolojisi¹

Phonetics/Phonology Terminology in Turkish in the Context of Universal Norms and Cross-Linguistic Sound-System Descriptions

Gönül ERDEM NAS²

Özet

Bu çalışma, Türkiye Türkçesi literatüründe fonetik ve fonoloji kavramlarını karşılayan ses bilgisi, ses bilimi, görevsel ses bilimi ve ilgili terimlerin kullanımındaki kararsızlığı incelemektedir. Nitel içerik analizine dayanan araştırmada Türkçe başvuru eserleri ile İngilizce, Fransızca, Almanca, İspanyolca, İtalyanca, Rusça, Arapça, Çince ve Japoncaya ilişkin çalışmalar karşılaştırılmıştır. Bulgular, dillerin ses dizgeleri ve dile özgü olayları farklılaşsa da konuşma seslerinin fiziksel, fizyolojik, akustik ve algısal yönü ile dil içindeki ayırt edici işlevi arasındaki fonetik-fonoloji ayrımının büyük ölçüde korunduğunu göstermektedir. Türkçedeki temel sorun, ses sisteminin yapısından çok terim-kavram eşleşmesinin tutarlı biçimde kurulamamasıdır. Çalışma, uluslararası terminolojiyle uyumlu açık karşılıkların, IPA ve akustik veriye dayalı betimlemelerin ve öğretim düzeylerine göre yapılandırılmış materyallerin benimsenmesini önermektedir.

Abstract

This study examines the instability in Turkish linguistic literature surrounding ses bilgisi, ses bilimi, görevsel ses bilimi, and other terms used for phonetics and phonology. Using qualitative content analysis, it compares major Turkish reference works with studies on English, French, German, Spanish, Italian, Russian, Arabic, Chinese, and Japanese. The findings show that, despite substantial differences among language-specific sound systems and phenomena, the distinction between the physical, physiological, acoustic, and perceptual dimensions of speech and the contrastive functions of sounds within a linguistic system is largely maintained. The central problem in Turkish is therefore not the structure of its sound system but inconsistent term-concept mapping. The article recommends transparent equivalents compatible with international terminology, descriptions grounded in IPA and acoustic evidence, and teaching materials organized according to educational level.

Anahtar Sözcükler: Fonetik, fonoloji, ses bilgisi, ses bilimi, Uluslararası Fonetik Alfabe (IPA), terminoloji

Key Words: Phonetics, phonology, terminology, International Phonetic Alphabet (IPA), standardization

Makale Türü: Araştırma

PaperType: Research

¹ Bu makale, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sözlükbilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından 11-12 Haziran 2026 tarihinde düzenlenen II. Uluslararası Dil Araştırmaları Sempozyumu'nda sunulan Uluslararası Dil Araştırmaları Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan bildirinin gözden geçirilerek genişletilmiş hâlidir.

² Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm, gonulerdem2002@yahoo.com, ORCID No: 0000-0001-8100-3884

1. Giriş

Ses, dilin en küçük fakat en kurucu ögesidir. Dilin anlam taşıyan büyük yapıları, sözcükler, ekler, söz dizimsel ilişkiler ve söylem düzenleri nihayetinde ses aracılığıyla görünür hâle gelir. Buna rağmen sesin bilimsel incelenmesi tek düzlemli değildir. Bir sesin nasıl üretildiği, hangi organların hangi konumuyla ortaya çıktığı, hangi akustik özellikleri taşıdığı ve kulak-beyin hattında nasıl algılandığı bir düzlemde aynı sesin bir dilde anlam ayırıcı olup olmadığı, hangi dağılım sınırlılıklarına sahip bulunduğu, hangi seslerle hangi koşullarda yer değiştirdiği ise başka bir düzlemde. Bu nedenle fonetik ve fonoloji ayrımı, yalnızca Batı dilbiliminin ürettiği iki yabancı terim değil konuşma seslerinin iki ayrı bilimsel gerçekliğe sahip olduğunu gösteren temel bir çözümleme aracıdır.

Türkiye Türkçesi ses bilgisi çalışmalarında karşılaşılan sorun tam da bu noktada belirginleşmektedir. Evrensel ölçekte *fonetik*, konuşma seslerinin üretim, aktarım ve algılanışına ilişkin somut verilerle; *fonoloji* ise bir dilin ses dizgesini oluşturan karşıtlıklar, sesbirimler, dağılım ilişkileri ve kurallarla ilişkilendirilirken, Türkçe kaynaklarda bu iki alanın adlandırılması çoğu zaman araştırmacının bireysel tercihinin bırakılmıştır. İmer, Kocaman ve Özsoy ses bilgisini phonetics, ses bilimini ise phonology karşılığıyla verirken; Aksan fonetik karşılığı olarak ses bilimi terimini, fonoloji karşılığı olarak gövresel ses bilimi terimini kullanır. Karaağaç ses bilgisini genel ve özel olmak üzere ikiye ayırır; Üçok ise fonetik teriminin hem tarihî hem de fizik-fizyolojik ses incelemesini karşıladığını düşünerek fonoloji terimine mesafeli yaklaşır (Aksan, 1995: 26-27, 171-172; İmer, Kocaman ve Özsoy, 2019: 230-231; Karaağaç, 2015: 17-18; Üçok, 2007: 17). Bu çeşitlilik, bilimsel çoğulluğun doğal sonucu olarak değerlendirilebilirdi; ancak aynı kavramın farklı, farklı kavramların da aynı terimle karşılanması öğretim ve araştırma süreçlerinde kavramsal bir bulanıklık doğurmaktadır.

Bu çalışmanın temel savı, Türkçedeki sorunun ses dizgesinin karmaşıklığından değil ses dizgesini adlandıran üst kavramların kararsızlığından kaynaklanmaktadır görüşü üzerinedir. Arapçada boğazsıl ve vurgulu seslerin, Rusçada palatalizasyon (damaksıllaşma) ve vurgusuz ünlü nötrleşmesinin, Çince de ton ve hece yapısının, Japoncada mora ve perde vurgusunun bulunması, bu dillerin fonetik ve fonolojik incelemelerini güçleştirmektedir fakat bu güçlük, ilgili bilim alanlarının adlarını birbirine karıştırmayı gerektirmemektedir. Başka bir ifadeyle dil-özel olgunun karmaşıklığı ile terminolojik üst alanın belirsizliği aynı şey değildir. Türkçe literatürde görülen temel problem, bu iki düzlemin kimi zaman birbirine karıştırılmasıdır.

2. Yöntem ve Kapsam

Çalışma, nitel araştırma yaklaşımı içinde içerik analizi yöntemiyle yürütülmüştür. Veriler öncelikle Türkiye Türkçesi ses bilgisi ve dilbilim terminolojisine ilişkin temel başvuru eserleri, sözlükler, gramer kitapları, tezler ve makaleleri (Aksan, 1995; Davutoğlu, 2010; İmer, Kocaman ve Özsoy, 2019; Karaağaç, 2015; Karademir, 2012; Korkmaz, 2021; Topbaş ve Kopkallı, 1994; Üçok, 2007; Vural ve Böler, 2012, vb.) içermektedir. Devamında fonetik ve fonoloji ayrımını

genel dilbilim düzeyinde açıklayan uluslararası kaynaklar ile Arapça, Rusça, Çince ve Japonca ses dizgelerini betimleyen bilimsel kaynaklar ele alınmakta son olarak da Hint-Avrupa ve Avrupa akademik geleneğinde *fonetik/fonoloji* terimlerinin nasıl adlandırıldığını belirtilerek karşılaştırmalı bir çözümlemeye gidilmektedir. Bu kaynaklardan hareketle her dilde fonetik ve fonolojinin nasıl adlandırıldığı, hangi ses olaylarının hangi düzlemde ele alındığı ve Türkçedeki terminolojik tartışmayla hangi noktalarda benzeştiği ya da ayrıştığı ortaya konmaktadır.

3. Evrensel Ayrım: Sesin Maddesi ve Sesin Görevi

Fonetik-fonoloji ayrımı, esasında sesin iki farklı görünümünü birbirinden ayırma çabasıdır. *Fonetik*, konuşma sesinin maddi yanıyla yani soluk alımı, gırtlak, ses telleri, dil, damak, dudaklar, burun boşluğu; akustik dalga, frekans, süre, formant ve algı kısımlarıyla ilgilenir. Bu yönüyle yani fonetik açıdan ses, ölçülebilir ve betimlenebilir. Bir [s] sesinin hangi ses daralması ile üretildiği, hangi frekans alanında yoğunlaştığı, hangi koşullarda daha uzun ya da daha kısa algılandığı fonetiği çalışma alanıdır. *Fonoloji* ise aynı sesin bir dilde hangi karşıtlığı kurduğunu, hangi konumlarda bulunabildiğini, hangi seslerle birlikte yer alamadığını ve hangi biçimbirimsel süreçlerde nasıl değiştiğini sorar. Bu nedenle *fonoloji*, sesin fiziksel gerçekliğini dışlamaz fakat onu tek başına yeterli açıklama kabul etmez.

Crystal'ın tanımı bu ayrımı oldukça açık biçimde kurar. *Fonetik*, insan ses üretiminin özelliklerini, özellikle konuşmada kullanılan sesleri betimleme, sınıflandırma ve yazıya geçirme yöntemleriyle inceler; söyleyiş, akustik ve işitsel fonetik bu alanın temel kollarıdır. *Fonoloji* ise insan ses aygıtının üretebileceği geniş ses alanından her dilde yalnızca belirli sayıdaki sesin ayırt edici olarak kullanıldığını ve bu seslerin bir karşıtlık sistemi içinde örgütlendiğini vurgular (Crystal, 2008: 363-365). Hayes'in açıklaması da aynı çizgidedir: *Fonetik* konuşma akışına yakın duran üretim, akustik ve algı verilerine odaklanırken; *fonoloji*, belirli bir dili konuşan kişinin zihnindeki ses örüntülenmesi kurallarını inceler (Hayes, 2009: 19).

Bu ayrımın önemli sonucu şudur: *Fonetik* evrensel biyolojik ve fiziksel temellere dayanır; *fonoloji* ise bu temellerin her dilde nasıl dizgeleştğini gösterir. İnsan ses aygıtı genel olarak bütün konuşurlar için ortak bir biyolojik zemine sahiptir fakat bu ortak zemin her dilde aynı fonolojik değerleri üretmez. Örneğin bir dilde yalnızca fonetik değişke olan bir ses, başka bir dilde anlam ayırıcı sesbirim olabilir. Bu nedenle köşeli ayraçlar içindeki fonetik gösterim ile eğik çizgiler içindeki fonemik gösterim arasındaki fark, yalnızca yazım tekniği olarak açıklanamaz bu, bilimsel düzlem farkıdır. Türkçede bu ayrımın öğretimde yeterince netleşmemesi, sesin fiziksel niteliği ile dil içindeki işlevinin aynı başlık altında ve çoğu zaman aynı terimle verilmesine yol açmaktadır.

4. Hint-Avrupa ve Avrupa Akademik Geleneğinde Fonetik/Fonoloji Terimleri

Avrupa akademik geleneğinde *fonetik* ve *fonoloji* terimleri, büyük ölçüde Yunanca *phone* kökünden türeyen uluslararası bir bilim dili üzerinden yayılmıştır. İngilizce

phonetics/phonology, Fransızca *phonétique/phonologie*, Almanca *phonetik/phonologie*, İspanyolca *fonética/fonología*, İtalyanca *fonetica/fonologia* ve Rusça *фонетика/фонология* (fonetika/ fonologiya) karşılıkları biçimsel olarak farklılaşsa da kavramsal ayrımın çekirdeğini korur. Bu çekirdek, konuşma seslerinin fiziksel oluşum düzlemi ile bu seslerin belirli bir dil dizgesindeki ayırt edici, örgütleyici ve kural koyucu düzlemi arasındaki ayrımdır. Dolayısıyla Avrupa dillerinde terim çoğu zaman çevrilmez sesletim ve yazım bakımından dile uyarlanır. Fakat uyarlama, kavramın yerini değiştirmeye değil, kavramı kendi bilim dili içinde görünür kılmaya yönelir.

İngilizce literatürde *phonetics*, söyleyiş, akustik ve işitsel algı yoluyla konuşma seslerinin maddi gerçekleşmesini; *phonology* ise seslerin dil içindeki karşılık, dağılım ve kurallılık düzeyini karşılar. Crystal'ın tanımı bu ayrımı sözlük düzeyinde, Hayes'in açıklaması ise kuramsal-ders kitabı düzeyinde netleştirir: Fonetik, konuşma akışına en yakın olan üretim, akustik ve algı verisine; fonoloji ise konuşucunun zihnindeki soyut ses örüntüleri, fonemler, ayırt edici özellikler, nötrleşme, hece, vurgu ve fonotaktik düzenliliklere yönelir (Crystal, 2008: 363-365; Hayes, 2009: 19-20). Bu yüzden İngilizce terminoloji yalnızca bir adlandırma olarak ele alınmaz aynı zamanda pek çok Avrupa dilinin akademik kullanımına da kaynaklık eden bir üst düzenek işlevi görür.

Fransızca ve diğer Roman dillerinde de ayrım aynı ekseninde korunur. CNRTL, *phonétique* maddesinde alanı seslerin üretim ve algılanışını fiziksel özellikleriyle inceleyen bilim olarak verirken; *phonologie* maddesinde seslerin dilsel iletişim sistemi içindeki işlevini merkeze alır (CNRTL, 2012: 'phonétique', 'phonologie'). İspanyolcada *fonología*, RAE-ASALE sözlüğünde bir dilin sesleri ve parçalarüstü öğelerinin anlam iletmek üzere nasıl yapılandığını inceleyen gramer alanı olarak tanımlanır (RAE-ASALE, 2024: 'fonología'). İtalyanca Treccani maddesi ise *fonetica* için tarihsel olarak sesleri inceleyen dilbilim dalını verir; modern kullanımda *fonetica* adının insan fonasyonunun fiziksel-doğal betimine, *fonologia* adının ise tek tek dillerin fonematik sistemlerine ayrıldığını belirtir (Treccani, t.y.: 'fonetica'). Bu çizgi, Fransızca, İspanyolca, İtalyanca, Portekizce ve Rumence gibi Roman dillerinde terim biçimleri değişse de içerik ayrımının büyük ölçüde aynı kaldığını göstermektedir.

Almanca gelenek, Türkçe terminojileştirme çalışmaları bakımından önemlidir çünkü Almancada uluslararası *phonetik/phonologie* terimleriyle birlikte tarihsel olarak Lautlehre, Lautsystem, Phonematik (Almancada adlar büyük harfle yazıldığı için bu terimler büyük harfle gösterilmiştir) gibi yerli ya da yarı-yerli adlandırmalar da kullanılmıştır. Buna rağmen modern akademik kullanımda *phonetik*, dil seslerinin türü, üretimi ve iletişimdeki kullanımıyla; *phonologie* ise seslerin bir dil sistemi içindeki işleviyle ilişkilendirilir (Dudenredaktion, 2026: 'Phonetik', 'Phonologie'). Başka bir deyişle Almanca, yerli adlandırma imkânı bulunduğu hâlde kavramsal eşleştirmeyi tersine çevirmemiştir. Türkçedeki ses bilimi/ses bilgisi tartışması tam da bu noktada

ayırır. Terimlerin Türkçeleştirilmesi değil, Türkçeleştirilen terimlerin hangi kavrama bağlandığının kararsız bırakılması sorun üretmektedir.

Slav dillerinde, özellikle Rusçada *фонетика* (fonetika) ve *фонология* (fonologiya) ayrımı Avrupa yapısalcı dilbilim geleneğinin güçlü etkisini taşır. Rusçada palatalize ve palatalize olmayan ünsüzlerin karşıtlığı, serbest ve hareketli vurgu, vurgusuz ünlü nötrleşmesi ve ötümlülük benzeşmesi gibi olaylar, aynı ses olayının hem fonetik gerçekleşim hem de fonolojik işlev düzlemi bulunduğunu gösterir (Comrie, 2018: 285-288). Lehçe *fonetyka/fonologia*, Çekçe *fonetika/fonologie*, Sırpça-Hırvatça *fonetika/fonologija* gibi Slav dillerinde de uluslararası kökenli terimlerin yerel yazım ve sesletime uyarlanması esastır. Buradaki istikrar, Türkçede önerilecek çözümün mutlaka yabancı terimi bütünüyle dışlaması gerekmediğini; asıl gerekliliğin terim-kavram eşleşmesini öğretim ve araştırma düzeyinde açık hâle getirmek olduğunu düşündürür.

Avrupa'nın diğer Hint-Avrupa kollarında da benzer bir görünüm vardır. Yunancada *phonetike/phonologia* hattı terimlerin etimolojik kaynağını doğrudan taşıırken, Baltık dillerinde *fonetika/fonologija* ya da *fonētika/fonologija* biçimleri kullanılır; Arnavutçada *fonetikë/fonologji*, Kelt dillerinde ise çoğu kez yerli ses kökleriyle kurulmuş karşılıklar ve uluslararası *fonetik/fonoloji* biçimleri birlikte görünür. Bu tablo, Avrupa dillerinin tamamında tek ve değişmez bir kelime biçimi bulunduğu anlamına gelmez. Fakat akademik tanımların büyük çoğunluğunda fonetik alanın artikülasyon, akustik, algı, transkripsiyon ve deneysel ölçümle; fonolojik alanın fonem, ayırt edici özellik, karşıtlık, dağılım, fonotaktik, hece, vurgu, ton, nötrleşme ve biçimbirimsel ses değişimleriyle ilişkilendirildiği görülür. Böylece Avrupa dilleri, terim çeşitliliği ile kavram karışıklığının aynı şey olmadığını açıkça gösterir.

Bu durum Türkçe açısından iki sonuç doğurur. Birincisi, *fonetik/fonoloji* ayrımı herhangi bir tek dilin ses yapısına bağlı dar bir ayrım değildir; Arapça boğazsıl sesleri, Rusça palatalizasyonu (damaksıllaşmayı), Çince tonu, Japonca morayı, Türkçe ünlü uyumunu ve Avrupa dillerindeki vurgu-fonotaktik sistemleri aynı üst kavramsal araçla çözümleyebilecek kadar geniştir. İkincisi, bilimsel terimlerin yerelleştirilmesi ancak kavram haritası sabit tutulduğunda öğretimsel bir kolaylık sağlar. Aksi durumda yerli görünen terim, öğrenci açısından yabancı terimden daha karmaşık hâle gelebilir; çünkü sorun kelimenin kökeninden değil, kelimenin hangi bilimsel düzleme bağlandığının açık olmamasından kaynaklanır.

Tablo 1. Hint-Avrupa ve Avrupa akademik geleneğinde fonetik-fonoloji terimlerinin kavramsal dağılımı.

<i>Dil/Gelenek</i>	<i>Fonetik Karşılığı</i>	<i>Fonoloji Karşılığı</i>	<i>Kavramsal İçerik ve Türkçe Açısından Sonuç</i>
İngilizce	phonetics	phonology	Fonetik üretim-akustik-algı; fonoloji fonem, karşıtlık, kural ve örüntü alanıdır.

<i>Dil/Gelenek</i>	<i>Fonetik Karşılığı</i>	<i>Fonoloji Karşılığı</i>	<i>Kavramsal İçerik ve Türkçe Açısından Sonuç</i>
			Uluslararası ana terim eksenini kurar.
Fransızca/Roman	phonétique; fonética; fonetica	phonologie; fonología; fonologia	Roman dillerinde seslerin fiziksel betimi ile dilsel işlevi ayrılır; terim biçimi yerelleşir, kavram yer değiştirmez.
Almanca/Cermen	Phonetik; fonetiek; fonetik	Phonologie; fonologie; fonologi	Lautlehre gibi yerli seçeneklere rağmen modern ayırım korunur; Türkçedeki sorun yerli terim değil, eşleştirme kararsızlığıdır.
Slav/Rusça	фонетика; fonetyka; fonetika	фонология; fonologia; fonologie	Palatalizasyon, vurgu ve nötrleşme gibi olgular fonetik gerçekleşim ile fonolojik işlev ayrımını zorunlu kılarlar.
Yunanca/Baltık/Arnavut	φωνητική; fonetika; fonētika; fonetikē	φωνολογία; fonologija; fonologija; fonologji	Etimolojik kaynak ya da yerel uyarılama değişse de alan sınırları artikülasyon-akustik ile işlev-dizge ayrımı üzerinden kurulur.
Kelt dilleri	yerli ses terimleri + international phonetics biçimleri	yerli ses dizgesi terimleri + phonology biçimleri	Tam çeviri ile uluslararası terim birlikte bulunabilir; önemli olan öğretim metninde karşılığın açık verilmesidir.

Kaynak: İlgili bölümde anılan kaynaklar temelinde hazırlanmıştır.

5. Türkçe Kaynaklarda Terminolojik Dalgalanma

Türkçe literatürdeki durum, tarihsel olarak bir terim üretme çabasının ve aynı zamanda bu çabanın yeterince kurumsallaşamamasının sonucudur. Dilbilim terimlerinin Türkçeleştirilmesi, Cumhuriyet sonrasında bilim dilinin yerileştirilmesi bakımından anlamlıdır. Ancak, terimin Türkçe köklerden kurulmuş olması, onun bilimsel kavramı tam ve işlevsel biçimde karşıladığı anlamına gelmez. Karademir'in vurguladığı gibi, terimlerin kavramı çağrıştırmaktan uzak olması, aynı kavram için farklı terimlerin kullanılması ve ses sınıflandırmalarındaki farklı yaklaşımlar, ses bilgisi öğretimini daha baştan zorlaştırmaktadır (2012: 2545-2549).

Topbaş ve Kopkallı'nın çalışması bu karışıklığı doğrudan *ses bilimi/ses bilgisi* terimleri üzerinden görünür kılar. Araştırmacılar, Türkiye'deki bazı araştırmacıların *phonetics* karşılığı olarak *ses bilimi*, *phonology* karşılığı olarak *ses bilgisi* ya da *görevsel/gelişmeli ses bilimi* terimlerini kullandığını; başka bir grubun ise *phonetics* için *ses bilgisi*, *phonology* için *ses bilimi* terimlerini tercih ettiğini belirtirler. Bu nedenle kendi çalışmalarında *ses bilimi* için *phonetics*, *ses bilgisi* için *phonology* karşılığını önerirler (Topbaş ve Kopkallı, 1994: 310-311, 320). Bu öneri, kendi içinde tutarlı olmakla birlikte Türkçe literatürün tamamında kabul görmüş değildir, aynı terim başka bir kaynaktan ters yönde kullanılabilir.

Aksan'ın yaklaşımı, *fonetik* için *ses bilimi*, *fonoloji* için *görevsel ses bilimi* karşılığını kullanması bakımından başka bir görüşü temsil eder. Aksan'a göre *fonoloji*, dil seslerini dil içindeki görevleri açısından incelerken *ses bilimi* insan dilinin seslerinin nasıl meydana getirildiğini, hangi nitelikleri taşıdığını, ses dalgalarıyla nasıl aktarıldığını ve dinleyen tarafından nasıl alındığını ele alır (1995: 171-172). Karaağaç ise ses bilgisini *genel ses bilgisi* ve *özel ses bilgisi* olarak ayırır; genel ses bilgisini *phonetics*, özel ses bilgisini *phonology* ile ilişkilendirir (2015: 17-18). Vural ve Böler ise ses bilgisini fonetik karşılığıyla kullanıp içine oluşum, boğumlanma, diziliş, görev ve değişim özelliklerini birlikte alır (2012: 51-52). Bu örnekler, Türkçede yalnızca terimlerin değil; terimlerle birlikte alan sınırlarının da yer değiştirdiğini göstermektedir.

Davutoğlu'nun çalışması, terminolojik dalgalanmanın yalnızca kitap düzeyinde kalmadığını, uygulamalı fonetik eğitimine de yansıdığını göstermesi bakımından önemlidir. Yazar, TDK sözlüklerinde *fonetik* için ses bilgisi, ses bilgisi ve ses bilimi gibi farklı karşılıkların yer aldığını; ses bilimi ve ses bilgisi maddelerinde de *fonetik-fonoloji* ayrımının kimi zaman birbirine karıştığını gösterir. Bu nedenle çalışması boyunca *fonetik* ve *fonoloji* terimlerini kullanmayı tercih eder (Davutoğlu, 2010: 14-16). Aynı çalışmada standart Türkçe ünlüleri akustik yöntemlerle incelenmiş, 16.288 ünlü örnekleme üzerinden anlamlı biçimde ayrılan 21 alofon grubu ve 10 uzun ünlü türü belirlenmiştir (2010: iii, 82-95). Bu bulgu, Türkçe ses çalışmalarında öznel işitsel algıdan nesnel akustik veriye geçişin gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır.

Türkçenin kendi ses sistemi, elbette fonolojik açıdan son derece zengin ve öğretim bakımından önemlidir. Ünlü uyumu, <ğ> yazıbiriminin durumu, palatal ve velar /k-g-l/ ayrımları, yardımcı ses/kaynaştırma ünsüzü tartışmaları, alıntı sözcüklerde uzun ünlüler ve standart söyleyişteki alofonik çeşitlenme bu zenginliğin bazı örnekleridir. Korkmaz'ın Türkiye Türkçesi ünlülerini kalın-ince, düz-yuvarlak, geniş-dar ve kısa-uzun özellikleriyle sınıflandırması, seslerin öğretiminde artikülasyon temelli ölçütlerin önemini gösterir (2021: 4-6). Ancak bu tür sınıflandırmaların sağlıklı öğretilmesi için önce hangi bilginin fonetik, hangi bilginin fonolojik düzleme ait olduğu açıkça belirtilmelidir.

5.1. Türkçe Kaynaklardaki Tanımlar

Türkçe literatürdeki dalgalanmanın daha açık görülebilmesi için, temel başvuru kaynaklarının *fonetik* ve *fonoloji* karşılıklarını hangi içeriklerle doldurduğuna ayrıca bakmak gerekir. İmer, Kocaman ve Özsoy'un Dilbilim Sözlüğü'nde *ses bilgisi*, *phonetics* karşılığıyla insan dilinin seslerini işlev ve iletişim değerini öncelemeden, salt fiziksel yönleriyle inceleyen alan olarak tanımlanır; sesleri betimleme, sınıflandırma ve çeviriyazı yöntemleri geliştirme bu alanın temel işleri arasındadır. Aynı kaynakta *ses bilimi*ün *phonology* karşılığıyla dillerin ses dizgelerini araştırdığı, bir dildeki seslerin ayırt edici yönlerini ve dünya dillerindeki ses dizgelerinin doğasını ortaya koymayı amaçladığı belirtilir (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2019: 230-231). Bu tanım çizgisi, uluslararası *fonetik/fonoloji* ayrımıyla büyük ölçüde uyumludur; çünkü *ses bilgisi* sesin maddi yönünü, *ses bilimi* ise sesin dizgesel ve işlevsel yönünü üstlenmektedir.

Kıran ve Eziler Kıran'ın yaklaşımı da aynı ayrımı töz ve biçim karşıtlığı üzerinden kurar. Onlara göre 20. yüzyıla kadar ses bilgisi ses olaylarının tamamını kapsayan geniş bir alan gibi düşünülürken, fonolojinin gelişmesiyle *ses bilgisi* ve *ses bilimi* arasındaki ortaklık ve ayrılık daha belirgin hâle gelmiştir. Bu çerçevede *ses bilgisi*, insan dilinin seslerinin maddi yönünü, yani seslerin tözünü inceler, deneysel bir olgu olan sözün doğa bilimlerinin yöntemleriyle açıklanabileceğini öne çıkarır. *Ses bilimi* ise seslerin biçimini, yani sesbirimleri ve bunların işlevlerini ele alır; dilin toplumsal bir kurum olması nedeniyle yöntemsel olarak dilbilimin sınırları içinde kalır (Kıran ve Eziler Kıran, 2000: 286). Bu ayrım, Türkçe terminoloji bakımından önemlidir; çünkü burada mesele yalnızca iki terim seçmek değil, sesin hangi bilimsel düzlemde ele alındığını görünür kılmaktır.

Aksan'ın kullanımı ise aynı kavramsal ayrımı farklı bir Türkçe eşleştirmeye kurar. Aksan, *fonetik* karşılığı olarak *ses bilimi* terimini tercih ederken *fonoloji* için *görevsel ses bilimi* adlandırmasını kullanır. Ona göre *fonoloji*, dil seslerini genellikle dil içindeki görevleri açısından ele alırken; ses bilimi, insan dili seslerinin nasıl meydana getirildiğini, ne gibi nitelikler taşıdığını, ses dalgalarıyla nasıl aktarıldığını ve dinleyen tarafından nasıl alındığını araştırır. Bu nedenle Aksan'da fonetik alan söyleyiş, dinleyiş, akustik, fizyolojik, deneyli ve genel ses bilimi alt başlıklarıyla genişler (Aksan, 1995: 26-27, 171-172). TDK Dilbilgisi Kolu tarafından hazırlanan Türkiye Türkçesi Gelişmeli Ses bilimi'de de sesle ilgili çalışmaların *ses bilimi* Türkçe karşılığıyla *fonetik* başlığı altında toplandığı görülür (Aksan vd., 1978: 9). Böylece Aksan çizgisi, içerik bakımından evrensel ayrıma yaklaşıp da terim eşleştirmesi bakımından İmer-Kocaman-Özsoy çizgisinden ayrılır.

Karaağaç, ses bilgisini genel ve özel olmak üzere iki alt dala ayırarak farklı bir ara çözüm kurar. *Genel ses bilgisi*, *phonetics* karşılığıyla ses organları, ses yapıları, sesin çıkış yeri ve biçimi ile diller arası genel ses kurallarını; *özel ses bilgisi* ise *phonology*

karşılığıyla belli bir dilin ses yapısını, ses değişmelerini ve ses kurallarını inceler (Karaağaç, 2015: 17-18). Gemalmaz ise fonolojiyi, bir dilde anlam ayırıcı görevli seslerin bu görevlerini yerine getirebilmeleri için gerekli şartları tespit etmeyi amaçlayan bilim dalı olarak tanımlar; ancak bu alan için doğrudan *ses bilimi* ya da *ses bilgisi* karşılığını tercih etmez (Gemalmaz, 2010: 118). Bu iki örnek, Türkçede bir yandan yerli terim üretme çabasının, diğer yandan uluslararası terimi koruma eğiliminin aynı anda sürdüğünü gösterir.

Vural ve Böler'in tanımı, *ses bilgisi* terimini *fonetik* karşılığıyla kullansa da alanın içine oluşum, boğumlanma, kelimelerdeki sıralanış, görev ve değişim özelliklerini birlikte alır. Bu nedenle *ses bilgisi*; art zamanlı, eş zamanlı, karşılaştırmalı, fizyolojik, söyleyiş, dinleyiş, akustik, deneyli ve genel ses bilgisi gibi dokuz alt başlıkla genişler (Vural ve Böler, 2012: 51-52). Makaroğlu ise ses bilimi için phonology karşılığında ses sistemlerini inceleyen dilbilim dalı tanımını yaparken, *ses bilgisini phonetics* karşılığıyla konuşma seslerini inceleyen bilim dalı olarak verir; konuşmanın incelenmesi bakımından *ses bilgisini* akustik, eklemleyici ve işitsel ses bilgisi alt alanlarıyla açıklar (Makaroğlu, 2020: 269). Bu iki yaklaşım yan yana getirildiğinde, Türkçe literatürde kimi kaynakların *fonetik/fonoloji* ayrımını açık biçimde koruduğu, kimi kaynakların ise seslerin oluşumu ile işlevini aynı terim çatısı altında topladığı görülür.

Üçok'un yaklaşımı ise tartışmanın tarihsel ve kuramsal yönünü belirginleştirir. Üçok, genel fonetik alanını dilin sessel kısmının incelendiği alan olarak ele alır ve Saussure'ün tanımlarından hareketle *fonetiği*, sözcüğü oluşturan seslerin tarih içinde gelişmesini inceleyen bilim dalı olarak genişletir. *Fonoloji* için ise seslerin nasıl ve nerede oluşturulduğunu zamandan bağımsız biçimde inceleyen, seslerin fizyolojisi, fiziği ve ses organlarının anatomisiyle ilişkili doğal bir alan tasviri yapar. Ancak Üçok, zaten kökleşmiş bir fonetik bilimi varken *fonoloji* teriminin ayrı bir alan olarak kabul edilmesine mesafeli yaklaşır (2007: 17). Bu tutum, Türkçedeki terminolojik dalgalanmanın yalnızca çeviri meselesi olmadığını, aynı zamanda Saussure sonrası *fonetik/fonoloji* ayrımının nasıl yorumlandığıyla da ilgili olduğunu gösterir.

Bu kaynakların birlikte gösterdiği sonuç açıktır: Türkçe literatürde kavramsal eksen büyük ölçüde bilinmekte bununla beraber eksene verilen adlar ve bu adların sınırları sabit değildir. İmer-Kocaman-Özsoy, Kıran-Eziler Kıran ve Makaroğlu *fonetik/ses bilgisi* ile *fonoloji/ses bilimi* eşleştirmesine yaklaşıırken Aksan, *fonetik* için *ses bilimi*, *fonoloji* için *görevsel ses bilimi* terimlerini kullanır; Karaağaç *genel/özel ses bilgisi* ayrımıyla üçüncü bir sınıflama üretir; Vural ve Böler *ses bilgisini* geniş bir kapsayıcı başlık olarak kurar; Üçok ise *fonoloji* teriminin gerekliliğine kuşkuyla yaklaşır. Dolayısıyla Türkçe ses çalışmalarındaki asıl sorun, yalnızca terimlerin çokluğu değil, bu terimlerin hangi bilimsel düzlemi işaret ettiğinin her kaynakta yeniden öğrenilmek zorunda kalmasıdır.

Tablo 2. Türkçe kaynaklarda fonetik ve fonoloji tanımlarına ilişkin görüşlerin karşılaştırmalı özeti.

<i>Kaynak/Yazar</i>	<i>Fonetik / Ses bilgisi Görüşü</i>	<i>Fonoloji / Ses bilimi Görüşü</i>	<i>Genel Tutum</i>
İmer, Kocaman ve Özsoy	Ses bilgisi = phonetics. Sesleri işlev ve iletişim değerinden bağımsız, fiziksel yönleriyle inceler; betimleme, sınıflandırma ve çeviriyazı üretir.	Ses bilimi = phonology. Dillerin ses dizgelerini, ayırt edici yönleri ve seslerin işlevlerini inceler.	Uluslararası ayrıma en yakın eşleştirme: ses bilgisi/fonetik; ses bilimi/fonoloji.
Kıran ve Eziler Kıran	Ses bilgisi seslerin tözünü, maddi yönünü ve deneyssel söz olgusunu doğa bilimleri yöntemleriyle ele alır.	Ses bilimi seslerin biçimini, sesbirimleri ve işlevleri dilbilim yöntemleriyle inceler.	Ayrımı töz/biçim karşıtlığıyla kurar; kavramsal sınır nettir.
Aksan	Ses bilimi = fonetik. Seslerin oluşumu, nitelikleri, aktarımı ve algılanışı; söyleyiş, dinleyiş, akustik, fizyolojik, deneyli ve genel ses bilimi alt alanları.	Görevsel ses bilimi = fonoloji. Dil seslerini dil içindeki görevleri bakımından inceler.	Kavramsal ayırım korunur; fakat terim eşleştirmesi İmer çizgisinin ters yönündedir.
Aksan vd.	Türkiye Türkçesi Gelişmeli Ses bilimi'de sesle ilgili çalışmalar ses bilimi/fonetik başlığı altında toplanır.	Fonoloji ayrı bir üst terim olarak değil, gelişmeli/görevsel ses bilimi çizgisi içinde düşünülür.	Ses bilimi terimini fonetik eksene yaklaştırır.
Karaağaç	Genel ses bilgisi = phonetics. Ses organları, ses yapıları, çıkış yeri-biçimi ve diller arası genel ses kuralları.	Özel ses bilgisi = phonology. Belirli bir dilin ses yapısı, ses değişimleri ve ses kuralları.	Genel/özel ses bilgisi ayrımıyla ara sınıflama kurar.
Gemalmaz	Fonetik karşılığı olarak ses bilgisi/ses bilimi ayrımına doğrudan girmez.	Fonoloji, anlam ayırıcı görevli seslerin bu görevlerini yerine getirme şartlarını tespit eden bilim dalıdır.	Uluslararası fonoloji terimini korur; Türkçe karşılık kullanmaktan kaçınır.
Vural ve Böler	Ses bilgisi = fonetik. Oluşum, boğumlanma, kelimelerde sıralanış, görev ve değişimleri	Fonolojik görev ve değişim unsurları ses bilgisi başlığı içine dahil edilir.	Fonetik başlığını geniş/kapsayıcı kullanır; düzlemler kısmen iç içe geçer.

Kaynak/Yazar	Fonetik / Ses bilgisi Görüşü	Fonoloji / Ses bilimi Görüşü	Genel Tutum
	kapsar; dokuz alt başlıkla genişler.		
Makaroğlu	Ses bilgisi = phonetics. Konuşma seslerini inceler; akustik, eklemleyici ve işitsel ses bilgisi alt alanlarını ayırır.	Ses bilimi = phonology. Ses sistemlerini inceleyen dilbilim dalıdır.	Uluslararası ayrıma uyumlu ve öğretim açısından açık bir eşleştirme sunar.
Üçok	Fonetik, dilin sesel kısmını; seslerin tarihi gelişimini ve fizik-fizyolojik oluşumunu kapsayan geniş alandır.	Fonoloji terimine mesafelidir; Saussure yorumundan hareketle ayrı bir fonoloji alanına gerek olmadığı görüşüne yaklaşır.	Fonetik merkezli tarihsel yaklaşım; fonoloji ayrımını sınırlı/kabulü tartışmalı görür.

Kaynak: İlgili bölümde anılan kaynaklar temelinde hazırlanmıştır.

6. Dillerarası Karşılaştırma: Terim Değişse de Ayrım Sabit Kalır

6.1. Arapça: Boğazsıl Alan, *Emphatic Sesler* ve *Fonolojik İşlev*

Arapça, *fonetik* ve *fonoloji* ayrımını sınamak için oldukça uygun bir dildir; çünkü ses dizgesi Türkçeden farklı olarak *farengeal* (yutaksıl), *uvular* (küçük dil sesleri), *laringal* (gırtlaksıl) ve *emphatic* (vurgulu) seslerle güçlü biçimde örüldür. Modern Standart Arapçada /q/, /h/, /ʕ/, /x/, /ɣ/ gibi arka boğumlanmalı sesler ve emphatic ünsüzler, seslerin yalnızca artikülasyon yerini değil çevresindeki ünlülerin niteliğini de etkileyen güçlü bir fonetik alan oluşturur. Kaye, Arapçanın Proto-Sami fonolojisini büyük ölçüde koruduğunu belirtir; modern standart Arapçada ünsüzlerin ve kısa-uzun ünlülerin düzenli bir fonolojik sistem oluşturduğunu, emphatic ünsüzlerin çevresindeki ünlüleri daha alçak, geri ya da merkezî niteliklere çektiğini gösterir (2018: 578-582).

Arapça literatürde *phonetics* için çoğunlukla 'ilm al-aswat' (علم الأصوات), *phonology* için ise 'al-funulujya' (الفونولوجيا) ya da işlevsel ses incelemesini vurgulayan 'ilm al-aswat al-wazifi' (علم الأصوات الوظيفي) gibi adlandırmalar kullanılır. Burada dikkat çekici olan, terimlerin Arapçalaştırılması sırasında *fonetik* ve *fonolojik* düzlemlerin tamamen özdeşleştirilmemesidir. Arapça seslerin boğazsıl ya da emphatic oluşu fonetik bir gerçekliktir; bu seslerin kök yapısı, morfolojik kalıp, karşıtlık ve anlam ayırıcı işlev içindeki konumu ise fonolojik gerçekliktir. Dolayısıyla Arapçada ses dizgesinin karmaşıklığı, *fonetik/fonoloji* ayrımını silmez; aksine bu ayrımı daha zorunlu hâle getirir.

Bu durum, Türkçe açısından önemli bir karşılaştırma imkânı sunar. Türkçede de <ğ> yazıbiriminin fonetik gerçekleşmesi ile fonolojik davranışı aynı değildir. Kimi bağlamlarda uzunluk, kayma ya da sıfıra yaklaşan bir gerçekleşme söz konusu olsa da

<ğ> yazıda ve biçimbirimsel ilişkilerde bir işlev taşımaya devam eder. Arapçadaki emphatic seslerin ünlü çevresine etkisi ile Türkçedeki <ğ> kaynaklı uzunluk ya da ünlü niteliği tartışmaları farklı olgulardır; fakat her ikisi de fonetik veri ile fonolojik işlevin ayrı ayrı ele alınması gerektiğini gösterir.

6.2. Rusça: Palatalizasyon (Damaksillaşma), Vurgu ve Nötrleşme

Rusçada *fonoloji*, özellikle palatalize ve palatalize olmayan ünsüz karşıtlığı etrafında belirginleşir. Comrie, Rusça ünsüz sisteminin zenginliğini büyük ölçüde bu sistematik karşıtlığa bağlar. Örneğin ‘*brat*’ “almak” ile *brat* “erkek kardeş” arasındaki fark yalnızca sesletimsel bir yumuşama değil, anlam ayırıcı bir fonolojik karşıtlıktır (Comrie, 2018: 285). Bu nedenle Rusçada palatalizasyon hem fonetik olarak dil gövdesinin ön damağa yaklaşmasıyla hem de fonolojik olarak fonemik karşıtlık kurmasıyla incelenir.

Rusçanın diğer belirgin özelliği vurgudur. Vurgu serbest ve hareketlidir aynı sözlük biriminin farklı biçimlerinde farklı hecelere kayabilir ve kimi sözcüklerde tek başına anlam ayırabilir. Ayrıca vurgusuz hecelerde ünlü karşıtlıkları, büyük ölçüde nötrleşir; o/a karşıtlığının vurgusuz konumda ortadan kalkması, ikanye (yumuşak ünsüzlerden sonra vurgusuz /e, i, a, o/ karşıtlıklarının [i] benzeri bir seste nötrleşmesi) ve akanye (sert ünsüzlerden sonra vurgusuz /o/ ile /a/ karşıtlığının [a] benzeri bir seste nötrleşmesi) gibi süreçler Rusça fonolojisinin temel konularındandır (Comrie, 2018: 286-288). Bu olayların fonetik yönü ünlünün akustik kalitesinde ve süre değerinde gözlenir; fonolojik yönü ise hangi karşıtlığın hangi konumda korunup hangi konumda nötrleştiğidir.

Türkçe ile karşılaştırıldığında Rusça örneği iki bakımdan öğreticidir. Birincisi, palatalizasyon Rusçada fonolojik karşıtlık değeri taşıırken Türkçede /k, g, l/ gibi seslerin ön/art ya da palatal/velar (sert damaksıl/yumuşak damaksıl) varyantları çoğu zaman bağlama bağlı ya da alıntı sözcüklerle sınırlı biçimde tartışılır. İkincisi, Rusça kaynaklar bu ayrımı tanımlarken fonetik gerçekleşme ile fonolojik karşıtlığı ayrı düzlemlerde açıklamaktan kaçınmaz. Türkçe kaynaklarda ise benzer bir ayrım çoğu zaman ‘ince k/kalın k’, ‘ön damak/art damak’, ‘ses/harf’ ve ‘fonem/alofon’ başlıkları arasında dağılır. Sorun ses olayının karmaşık olması değil, bu karmaşıklığı karşılayacak üst terminolojinin kararsız olmasıdır.

6.3. Çince: Ton, Hece ve Fonolojik Yapı

Çince, fonetik-fonoloji ayrımının parçalarüstü birimlerle nasıl genişlediğini gösteren en belirgin örneklerden biridir. Li ve Thompson, Çin dillerinin büyük çoğunluğunda iki kolay algılanır fonolojik özelliğin bulunduğunu belirtir: ton ve son derece sınırlı hece yapısı. Pekin Mandarininde dört temel ton vardır; aynı segmental dizilişe sahip bir hece, farklı tonlarla farklı sözcükleri karşılayabilir (Li ve Thompson,

2018: 723-724). Bu durumda tonun fiziksel temeli perde hareketidir, fakat dil içindeki işlevi anlam ayırıcı olduğu için fonolojiktir.

Çince hece yapısı da benzer biçimde fonetik ve fonolojik düzlemleri birlikte düşündürür. Mandarin hecesi, genel olarak çekirdek bir ünlü etrafında kurulur; başlangıç ünsüzü ve son ünsüz sınırlıdır, son konumda temel olarak nazal sesler bulunur. Kantonca gibi başka Çin dillerinde ise son konumda /p, t, k/ gibi kapantılılar bulunabilir (Li ve Thompson, 2018: 725). Dolayısıyla 'Çince ses sistemi' tek bir fonetik envanterden ibaret değildir; fakat tonun ve hece yapısının fonolojik işlevi, ilgili kaynaklarda açık bir üst kavramla ele alınır. Duanmu'nun Standart Çince fonolojisi de (2007) tonu, heceyi, vurguyu ve segmental karşıtılları aynı fonolojik sistemin parçaları olarak çözümler.

Türkçe açısından bu örnek, özellikle parçalarüstü birimlerin adlandırılmasında önemlidir. Türkçede vurgu ve uzunluk kimi bağlamlarda anlam ayırıcı olabilir, fakat genel öğretimde çoğu zaman segmental (parçalı) sesler kadar sistemli ele alınmaz. Çince ise tonun fonolojik değerini merkeze koyarak, fonetik perde değişimi ile fonolojik anlam ayrımını birbirinden ayırır. Bu ayrım, Türkçe ses bilgisi öğretiminde de gereklidir: bir uzunluk ya da vurgu olgusunun yalnızca telaffuz farkı mı, yoksa anlam ayırıcı bir işlev mi taşıdığı açıkça gösterilmelidir.

6.4. Japonca: Mora, Uzunluk ve Perde Vurgusu

Japonca, hece yerine mora kavramının fonolojik ağırlığını göstermesi bakımından Türkçe için verimli bir karşılaştırma alanı sunar. Shibatani, standart Japoncada temel hece yapısının CV olduğunu ancak Japonca fonolojisinde hece ile mora arasında ayrım yapılması gerektiğini belirtir. Örneğin *sinbun* 'gazete' iki heceden oluşur; fakat Japon konuşuru bunu *si-n-bu-n* biçiminde dört mora olarak algılar. Mora, Japon şiirinde ve ritmik yapıda işlevsel bir birimdir (Shibatani, 2018: 770).

Japoncada uzun ünlüler, moraik damaksıl /N/ ve geminatlığı (çift ünsüz) temsil eden /Q/ gibi birimler, yalnızca fonetik süre farkı değildir; aynı zamanda fonolojik olarak ritim, vurgu ve anlam ayırımına katılır. Ayrıca standart Japoncada perde değişimi mora düzeyinde işler, bazı sözcüklerde perde düşüşünün yeri anlam farkı yaratır. Shibatani, Japonca accent sisteminin Çin tipi ton dillerinden farklı olduğunu; Japoncada her heceye ayrı ton atamak yerine, perde düşüşünün yerini belirleyen soyut bir accent işaretinden hareketle yüzey perdesinin tahmin edilebildiğini gösterir (Shibatani, 2018: 770-772). Labrune da Japonca fonolojisinde mora, hece ve prosodik sözcük düzlemlerinin ayrı ayrı çözümlenmesi gerektiğini vurgular (Labrune, 2012).

Bu örnek, Türkçedeki uzun ünlü ve alofon tartışmaları açısından aydınlatıcıdır. Türkçede uzunluk çoğu zaman alıntı sözcüklerle, <ğ> etkisiyle ya da söyleyiş farklarıyla ilişkilendirilir. Ancak uzunluğun fonetik ölçümü ile fonolojik statüsü aynı değildir. Davutoğlu'nun akustik analizinde standart Türkçede ünlü alofonları ve uzun

türler, ölçülebilir biçimde gösterilmiş olsa da bunların hangilerinin fonemik, hangilerinin alofonik ya da bağlamsal olduğu ayrıca tartışılmalıdır (Davutoğlu, 2010: iii, 82-95). Japonca örneği, bu ayrımın öğretim ve terminoloji bakımından nasıl kurulabileceğini göstermektedir.

6.5. Karşılaştırmalı Terminoloji Özeti

Tablo 3. Fonetik-fonoloji ayrımının seçili dillerdeki kavramsal görünümü.

Dil	Fonetik Alan	Fonolojik Alan	Türkçe Açısından Belirgin Ders
Arapça	علم الأصوات; sesletim, akustik, boğazsıl/emphatic gerçekleştirmeler	الفونولوجيا / علم الأصوات الوظيفي; kök-kalıp sistemi, karşıtlık, uzunluk, vurgu	Sesin boğumlanma niteliği ile dil içindeki işlevi ayrı kurulmalıdır.
Rusça	фонетика; palatalizasyonun fiziksel gerçekleşmesi, vurgusuz ünlü kalitesi	фонология; palatalize/non-palatalize karşıtlığı, vurgu ve nötrleşme	Aynı ses olayı hem fonetik hem fonolojik olabilir; düzlemler karıştırılmamalıdır.
Çince	yǔyīnxué; perde, süre, hece gerçekleşmesi	yīnxìxué / yīnwèixué; ton, hece yapısı ve anlam ayırıcı karşıtlık	Parçalarüstü birimler de fonolojik olabilir; vurgu/uzunluk öğretimi buna göre kurulmalıdır.
Japonca	onseigaku; uzunluk, sesletim, ünlü düşümü, alofonik gerçekleştirmeler	on'inron; mora, accent, /N/ ve /Q/ gibi soyut birimler	Fonetik süre ile fonolojik uzunluk aynı başlık altında eritilmemelidir.
Türkçe	Sesin oluşumu, boğumlanması, akustik değeri ve IPA ile gösterimi	Sesbirimler, dağılım, ünlü uyumu, <ğ>, alofon-fonem ilişkisi	Sorun ses sisteminin değil, üst terim karşılıklarının standartlaşmamış olmasıdır.

Kaynak: İlgili bölümde anılan kaynaklar temelinde hazırlanmıştır.

7. Benzeşen ve Ayrışan Yönler

Karşılaştırmalı veriler, Türkçe ile diğer diller arasında üç temel benzerlik olduğunu göstermektedir. İlk olarak, bütün dillerde sesin biyolojik ve fiziksel yönü evrensel bir zemine dayanır. Dudak, dil, damak, gırtlak, soluk akımı, süre, frekans ve perde gibi ölçütler, Türkçe için ne kadar gereklyse Arapça, Rusça, Çince ve Japonca için de o kadar gereklidir. Bu nedenle fonetik düzlemde kullanılan IPA, artikülasyon yeri-biçimi ve akustik ölçüm gibi araçlar dillerarası karşılaştırmanın ortak zeminini oluşturur. Hayes'in IPA kullanımını yazı sistemlerinin belirsizliğine karşı standart bir çözüm olarak vurgulaması bu açıdan önemlidir (2009: 6).

İkinci benzerlik, her dilin kendi içinde sesleri işlevsel bir dizgeye dönüştürmesidir. Türkçede *ünlü uyumu*, Rusçada *palatalizasyon* (damaksıllaşma), Çince *ton*, Japoncada *mora* ve Arapçada *emphatic* (vurgulu) seslerin ünlüler üzerindeki etkisi aynı türden olgular değildir; fakat hepsi seslerin dil içinde rastgele dağılmadığını gösterir. *Fonoloji* tam da bu düzenliliği inceler. Dolayısıyla *fonoloji*, yalnızca 'seslerin görevleri' gibi kısa bir tanıma indirgenmemeli; karışıklık, dağılım, nötrleşme, allofoni, fonotaktik ve parçalarüstü örgütlenme gibi alt başlıklarla birlikte ele alınmalıdır.

Üçüncü benzerlik, öğretim alanında ortaya çıkar. Ana dili ya da yabancı dil olarak bir dili öğrenen kişi, yalnızca sesleri duymakla kalmaz; aynı zamanda kendi ana dilinin fonolojik süzgecinden geçirerek algılar. Chybras'ın ses algısı üzerine çalışması, fonolojik ilkelerin ses algısında temel bir çerçeve sunduğunu, bununla birlikte sistemde kararsızlık olduğunda fonetik yakınlığın da belirleyici hâle gelebildiğini göstermektedir (2024: 129-133). Bu sonuç, yabancılara Türkçe öğretimi açısından önemlidir. Türkçe ünlü uyumunu, <ğ> değerini ya da ince-kalın ses ayrımlarını öğretirken öğrencinin ana dili fonolojisinin etkisi dikkate alınmalıdır.

Ayrışan temel nokta ise Türkçenin ses sistemi değil, Türkçe terminolojinin üst düzlemidir. Avrupa dillerinde, Arapça, Rusça, Çince ve Japonca kaynaklarda dilin kendi ses olayları ne kadar karmaşık olursa olsun, *fonetik* ve *fonoloji* ayrımı çoğunlukla üst düzeyde korunur. Türkçe literatürde ise *ses bilimi* ve *ses bilgisi* terimleri, kimi zaman *fonetik/fonoloji* karşılığında yer değiştirir; kimi zaman da seslerin oluşumu, dizilişi, görevi ve değişimi aynı tanımın içine alınır. Bu durum, öğrencinin ve araştırmacının hangi bilginin fiziksel, hangi bilginin işlevsel, hangi bilginin yazı sistemiyle ilgili olduğunu ayırt etmesini zorlaştırır.

Türkçedeki terminolojik karmaşanın derinleşmesinde üç temel neden bulunmaktadır. Birincisi, dil bilgisi geleneğinin uzun süre yazı merkezli ilerlemesidir. Harf, ses, fonem ve alofon ayrımları yeterince sistematik kurulmadığında yazıdaki bir işaretin konuşmadaki bütün gerçeklikleri temsil ettiği varsayılır. Oysa Türkçede <ğ> örneği bile bu varsayımı zorlar. Yazıda tek harfle gösterilen bu birim, fonetik olarak farklı bağlamlarda farklı biçimlerde gerçekleşebilir; fakat fonolojik ve morfolojik düzlemde bir işlev taşımaya devam eder.

İkinci neden, terimlerin bilimsel alan ile öğretim alanı arasında farklı işlevler yüklenmesidir. İlköğretim ya da lise düzeyinde anlaşılır olması beklenen 'ünlü', 'ünsüz', 'kalın', 'ince', 'dar', 'geniş' gibi terimler ile üniversite düzeyinde kullanılan 'fonem', 'alofon', 'distinktif özellik' (ayırıcı özellik), 'fonotaktik', 'akustik analiz' gibi terimler aynı açıklama düzleminde kullanılmadığında kavramlar ya aşırı basitleşir ya da gereksiz biçimde yabancılaşır. Karademir'in öğrencilerin aynı sesi bir kaynaktan *tonlu*, başka bir kaynaktan *ötümlü*, başka bir kaynaktan *yumuşak* ya da *sedalı* olarak öğrenmesine ilişkin tespiti bu nedenle önemlidir (Karademir, 2012: 2548-2549).

Üçüncü neden, kurumsal standardizasyonun yetersizliğidir. Terim çeşitliliği bilimsel tartışmanın doğal bir parçası olabilir; ancak öğretim materyallerinde ve temel başvuru kaynaklarında en azından hangi terimin hangi yabancı terime karşılık geldiği açıkça belirtilmelidir. Topbaş ve Kopkallı'nın önerisi, Davutoğlu'nun fonetik/fonoloji terimlerini doğrudan kullanma tercihi ve Karademir'in TDK öncülüğünde hakem kaynak oluşturma önerisi bu ihtiyacın farklı biçimlerde dile getirilmiş hâlidir (Topbaş ve Kopkallı, 1994: 320; Davutoğlu, 2010: 16; Karademir, 2012: 2560-2563).

Bu bağlamda Türkçede yapılması gereken, terimlerden birini bütünüyle dışlamak değil, terimlerin kullanım düzlemlerini açıklığa kavuşturmadır. Fonetik ve fonoloji uluslararası literatürle doğrudan bağ kurduğu için korunabilir; bunların Türkçe karşılıkları olarak *ses bilgisi* ve *ses bilimi* terimleri kullanılacaksa, hangi terimin hangi alana ayrıldığı kurumsal biçimde belirlenmelidir. Aksi hâlde aynı öğrenci bir derste ses bilimini *fonetik*, başka bir derste *fonoloji*; ses bilgisini bir kaynakta *fonetik*, başka bir kaynakta *fonoloji* olarak öğrenmeye devam edecektir.

8. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, Türkçedeki *ses bilimi/ses bilgisi* terminolojisi sorununun yalnızca adlandırma düzeyinde kalmadığını aynı zamanda bilimsel inceleme, öğretim ve yabancı dil olarak Türkçe öğretimi süreçlerini doğrudan etkilediğini göstermektedir. Dünya dillerinde *fonetik* ve *fonoloji* ayrımı, sesin maddi gerçekliği ile dil içindeki işlevi arasındaki temel farkı karşılar. Hint-Avrupa ve Avrupa akademik geleneğinde Arapça, Rusça, Çince ve Japonca gibi birbirinden çok farklı ses dizgelerine sahip dillerde bu ayrım korunmakta ve dil-özel ses olayları bu üst kavramsal çerçevenin içinde açıklanmaktadır. Türkçe literatürde ise kimi kaynaklarda üst kavramların yer değiştirmesi, kimi kaynaklarda ise aynı tanım içinde fiziksel, işlevsel ve tarihî ölçütlerin birleştirilmesi kavramsal belirsizliği artırmaktadır.

Bu nedenle Türkçe ses çalışmaları için üç aşamalı bir standartlaşma önerilebilir. İlk aşama, terim karşılıklarının açıkça belirlenmesidir. *Fonetik* için '*fonetik/ses bilgisi*' ya da '*fonetik/ses bilimi*' ikilisinden hangisi tercih edilecekse, bunun gerekçesi ve kapsamı açıklanmalı; *fonoloji* için kullanılan karşılık da aynı kesinlikle tanımlanmalıdır. Bu çalışmada uluslararası uyum açısından *fonetik* ve *fonoloji* terimlerinin korunması; Türkçe karşılıkların ise parantez içinde ve standart bir eşleştirmeye verilmesi daha güvenli görünmektedir.

İkinci aşama, IPA ve akustik veriye dayalı betimlemenin yaygınlaştırılmasıdır. Türkçedeki ünlü ve ünsüzlerin yalnızca geleneksel sınıflandırmalarla değil, formant ölçümleri, spektrogramlar, algı deneyleri ve güncel söyleyiş verileriyle desteklenmesi gerekir. Davutoğlu'nun standart Türkçedeki ünlüler üzerine çalışması (2010: iii, 82-95),

bu yönde önemli bir örnektir; benzer çalışmaların ünsüzler, vurgu, uzunluk ve bölgesel varyasyonlar için de çoğaltılması gerekir.

Üçüncü aşama, öğretim materyallerinin düzeye göre yeniden düzenlenmesidir. İlk ve orta öğretimde şeffaf, anlaşılır ve görsel materyalle desteklenen terimler kullanılmalı; üniversite düzeyinde ise bu terimlerin uluslararası karşılıkları açıkça öğretilmelidir. Yabancılar Türkçe öğretiminde öğrencinin ana dili fonolojisi dikkate alınarak karşılaştırmalı ses öğretimi yapılmalıdır. Buna örnek olarak anadili Rusça olan konuşurlara Türkçedeki palatal/velar (sert damaksıl/yumuşak damaksıl) ayrımları; Arapça konuşurlara /p-b/ ve emphatic olmayan Türkçe ünsüz sistemi; Çince konuşurlara Türkçede tonun anlam ayırıcı temel bir kategori olmadığı; Japonca konuşurlara ise Türkçedeki hece ve uzunluk ilişkisi farklı yöntemlerle açıklanarak dil öğretiminde daha kapsayıcı ve sağlam sonuçlar elde edilebilir.

Sonuç olarak ortak ve şeffaf bir terminoloji, dili yalnızca daha anlaşılır kılmaz; ayrıca bilimsel tartışmanın nerede başladığını, öğretimsel sadeleştirmenin nerede bittiğini de görünür hâle getirir. Türkçenin ses sistemi, evrensel fonetik ve fonolojik ölçütlerle karşılaştırıldığında eksik ya da yetersiz değildir. Eksik olan, bu sistemi evrensel bilim diliyle uyumlu, kendi içinde tutarlı ve öğretim süreçlerinde güvenilir biçimde adlandıracak ortak zemindir. Bu zemin kurulduğunda Türkçe ses bilgisi çalışmaları hem ana dili öğretiminde hem de yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde daha güçlü, daha anlaşılır ve daha bilimsel bir nitelik kazanacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

Aksan, D. (1995). Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Aksan, D. vd. (1978). *Türkiye Türkçesi Gelişmeli Sesbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales [CNRTL]. (2012). *Phonétique; Phonologie*. CNRTL web sitesinden 29 Temmuz 2026 tarihinde <https://www.cnrtl.fr/definition/phon%C3%A9tique> ve <https://www.cnrtl.fr/definition/phonologie> adreslerinden erişildi.
- Chybras, Y. (2024). *Phonetics and phonology of sound perception in a changing system*. *Crossroads: A Journal of English Studies*, 45, 129-138.
- Comrie, B. (2018). Russian. B. Comrie (ed.) içinde, *The World's Major Languages* (3. bs., s. 282-297). London ve New York: Routledge.
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* (6. bs.). Malden: Wiley-Blackwell.
- Davutoğlu, A. Y. (2010). *Standart Türkçedeki Ünlülerin Akustik Analizi ve Fonetik Altyapı, Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Duanmu, S. (2007). *The Phonology of Standard Chinese* (2. bs.). Oxford: Oxford University Press.
- Dudenredaktion. (2026). *Phonetik; Phonologie*. Duden Online-Wörterbuch web sitesinden 29 Temmuz 2026 tarihinde <https://www.duden.de/rechtschreibung/Phonetik> ve <https://www.duden.de/rechtschreibung/Phonologie> adreslerinden erişildi.
- Gemalmaz, E. (2010). *Türkçenin Derin Yapısı*. Ankara: Belen Ofset.
- Hayes, B. (2009). *Introductory Phonology*. Malden: Wiley-Blackwell.
- Hyman, L. M. ve Plank, F. (ed.) (2018). *Phonological Typology*. Berlin/Boston: De Gruyter Mouton.
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, S. (2019). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Karaağaç, G. (2015). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karademir, F. (2012). *Türkçe Ses Bilgisindeki Terim ve Tasnif Kargaşası Üzerine*. VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, 20-25 Ekim 2008, 2545-2563. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaye, A. S. (2018). Arabic. B. Comrie (ed.) içinde, *The World's Major Languages* (3. bs., s. 577-594). London ve New York: Routledge.

- Korkmaz, Z. (2021). Türkiye Türkçesinin Ses Bilgisi Üzerine Notlar. *Türk Dili*, Şubat 2021, 4-13.
- Kıran, Z. ve Eziler Kıran, A. (2000). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Labrune, L. (2012). *The Phonology of Japanese*. Oxford: Oxford University Press.
- Li, C. N. ve Thompson, S. A. (2018). Chinese. B. Comrie (ed.) içinde, *The World's Major Languages* (3. bs., s. 721-741). London ve New York: Routledge.
- Makaroğlu, E. (2020). Kuramsal ve Uygulamalı Sesbilim Kavramlar-Terimler. İ. P. Uzun (ed.) içinde. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Real Academia Española ve Asociación de Academias de la Lengua Española [RAE-ASALE]. (2024). Fonología. *Diccionario de la lengua española* web sitesinden 29 Temmuz 2026 tarihinde <https://dle.rae.es/fonolog%C3%ADa> adresinden erişildi.
- Shibatani, M. (2018). Japanese. B. Comrie (ed.) içinde, *The World's Major Languages* (3. bs., s. 760-782). London ve New York: Routledge.
- Timberlake, A. (2004). *A Reference Grammar of Russian*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Topbaş, S. ve Kopkallı, H. (1994). Sesbilim ve Sesbilgisi Terimleri Üzerine. *Dilbilim Araştırmaları*, 310-322.
- Treccani. (t.y.). *Fonetica*. Treccani web sitesinden 29 Temmuz 2026 tarihinde <https://www.treccani.it/enciclopedia/fonetica/> adresinden erişildi.
- Üçok, N. (2007). *Genel Fonetik: Ana Çizgileri*. İstanbul: Multilingual.
- Vural, H. ve Böler, T. (2012). *Ses ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Watson, J. C. E. (2002). *The Phonology and Morphology of Arabic*. Oxford: Oxford University Press.